

Թէ մէկ պլլ տասնեակներով կան այնպիսի «աւարաբէնի», Թէ եւ ոչ այնչափ «էր-տէ» (բարձր), բայց քաղաքին դարձեալ դժուար: Ամբիթեալորի ձեւով շինուած քաղաքն ուրիշ կերպ ալ չէր կրնար վարուիլ իր բնակիչները ծովագլորի հարթուած թեւէն մինչեւ վերին բարձրաւանդակները հանելու համար, եւ անդայից փոխափայտկան անտարբէրութեամբ կ'իջնէն ու կ'էլէն շարունակ այս աստիճանաւոր դարձեալներէն:

Բաղվարէն նաւաստանոցի անդայ Անաստասովի յաղթական կամարին տակէն Այս «Յաղթական կամար» կոչած¹ երկու կարգ սիւներու վրայ հաստատուած կամար մի է, որս ձախտաբի վրայ կը կարգացուի 1846 թուականը: Այս կամարը «կամարի նաւամատոյց» կը կոչուի, ի յիշատակ Վոյնովիշ կամինի, որ բրեւէ մեծ ծովու նաւատարմին հրամանատարն է եղեր:

Թաղով Անաստասովի իր աւերակներովն, իր նաւարանովն եւ ծովագլորի գեղեցիկ շէնքերովն ու փողոցներովն մնայ նաւ Բուվարէն կը հաննի զինուորական երաժշտութեան ձայնն, ու կը խառնուի մեր շրջանաւ յիշեն, ապա մեծանալները կը մանեն շարժման մէջ, եւ մենք կը սկսինք կամաց կամաց մտնելով ծովային եւ ցամաքային ամբուլ-թիւններուն: Գամարի մարտկոցներն եւ ծովու դահլաւարներն անտարբէր աչք կը դիտեն զմեզ՝ իւր ուժայն փոստ հեղով յատուկ գուռով: Թեւմտի, եւ մենք բնականարար առանց զանոնք զրգուելու կը սահինք գէպ ի բաց ծով: Օդը փառաւոր է. պայտառ ատոնցապարզ երկինք վրային՝ դիշերային թափուհին կը մեզմ լլայր կը փակէ ջրեղէն դաշտին վրայ: Մէկ կողմէն Անաստասովի հեռահեռ հեռացող տարներն, եւ միւս կողմէն խաղաղի ոհանգիս յարանուծեան վրայ փայլեցող լուսնի ճառագայթները դիտելով մնացիւր նաւայարկին վրայ մինչեւ որ ծովային թէթեւ գեփիւռն եկու ծանրացաւ փափկօրէն մեր արտեւանանց վրայ, եւ հանդաւանս պէտքն զգացող մեզ:

(Ըրբնաւիտի):

Գ. ՏԻՆՆԵՆՍ

ՀԱՅՈՍ ԵՒ ԳՈՒՅԷԼՈՎԷ ԿՈՒՍՏԵՐՈՒ ԺՆԱՊՈՐ-
ՀՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆ ԳԵՊ Ի ՍՈՒՐԵՆՆԱՆ ՆՐԱՐՈՐ՝

Չգուած այն խորհրդաւոր հրապոյրներէն, որոնցով Ափրիկէ այնչափ բազմաթիւ անձինքներու վրայ կ'ազդէ, եւ անգլիացի արշաւաններու Սոմալիան երկրին մէջ գտած որսական յաղողութիւններէն հրապուրուած՝ 1893ին Նոյնմերի սկիզբը ծափալ ելանք գէպ ի Ափ-

րիկէի արեւելեան եղջիւրը, ուսկից 1894ին Ապրիլի սկիզբն աննշան ետ դարձանք:

Մեր արշաւանքին նպատակն էր որսի ու արեւմտեան ինդիլը, որուն կ'ընկերակցար կարելի եղածին շափ գիտութեան ալ ծառայելու փափաքը:

Անցած ամառան մէջ արդէն Ալի Խար անուանով Սոմալիան կարաւաններու ամենալաւ առաջնորդի (ապպան) մը ծառայութիւնները մեզի ապահովցուցին, որ Ատէն ու Պերդիւրա մեզի համար մարդիկ վարձեց եւ ուղտեր ու երկվարիկ գրաստներ գնման պատրաստեց, մինչդեռ եւ, Անտար Բէճէլ (Paget) գնդապետէն ամենասիրտըր աջակցութիւն գտնելով՝ այսպիսի արշաւանքի հարկաւոր բազմադիմի պիտոյքները հոգացի: Նոյնմեր 3ին 1893ին Ալարի «Իմբերադոր» շողեւանով հեռացանք թրիեստ քաղքէն:

Այս շքեղ նաւով բրած ճամբորդութիւնն ինչ շատ հեշտալի էր՝ ի մասնաւորի Սուէզ անցնելէն վերջը: Սեպ, ապալնր ծովայինայ լոնապօստները, որոնք ալէն ձախէն մեզի ընկերացած էին՝ յետախաղաց հեռացան մեզմ, եւ քիչ ժամանակէն գտանք զմեզ լայնատարած, թխակապոյտ, արծաթի կոհակներով ծածկուած «Կարմիր ծովուն» վրայ: Տօթագին ջերմութիւն մը կը սկսի գգալն ըլլալ: Ամէն կողմ կը տեսնուի ճամբորդներ գնալազան լիմիւթ-թուներու վրայ անգգալ երկնցած: Ամէն բան զնոյ մէջ կը ներկայանայ. որդի ծովն որուն մակերեւութին վրայ արեգական փայլք կը փողփողեն, նաւը՝ որուն վրայ շարժում մը չի նշմարուի եւ որ կիզի արեգակէն պաշտպանուելու համար սպիտակեղէններ վրան առած է, ինչպէս նաեւ վերջնոյ բնակիչները՝ որոնք անհոգ կը մրափեն: Մի միակ պարագան որ կը յիշեցնէ մեզի թէ ստեպ դէպ ի հալաւային լայնութիւնը կ'ընթանանք՝ է մեքենային խորաձայն կանոնաւոր ծխոյն, եւ շշկը նաւացուկէն պատուուող աղախուս ալիքներուն, որոնք երկու կողմանէ կաթնամայր փոքրագէղ յորձանքներով կ'անցնին:

Ցանցառ շողեւանի կը հանդիպին: Դեղ-փիններու փտառներ, որոնք իրենց զննիկանման շարժումներովը սահելով կ'անցնին, եւ աստ անդ փոքրիկ, արծաթափայլ թռչուններ՝ ձկնաշնորհ, որոնք խոյանալով ալիքներու վրայէն կը սլանան՝ վայրկեանական նոր կեանք մը կը ներշնչեն օրուան մեծակերպ միօրինակութեանը:

¹ Ներկայ շատ հետաքրքրական յորձանք, զոր թարգմանաբար յառաջ կը բերենք, կոչւ շարժող զորք արգիւնէն է որ լայն անտառ յաղող թէթիւն մէջ Յիւ-թեւիլունց իր թագ. կնիգ. geographischen Gesellschaft in Wien, 1894, B. XXXVII Nr. 6. (Տե՛ս թիւ 1-ին թիւն նախ կայսերակ. արք. աշխարհագրական լըկերութեան):

Բարեբաստիկ դիպուած մ'ուզած է, որ Պ. Յոյս. Մենկէս (Menges) ծանօթ ճանապարհորդ մեր ուղեկիցներուն թուոյն մէջ գտնուի, յորում ոչ միայն համարելիք ու հետաքրքրական մարդ մը ծանցայ, այլ նաեւ մեր մտաւոր ճամբորդութեան համար լաւ խորհրդակից: Պ. Մենկէս էր նոյնպէս որ սիրաբար հաղորդեց ինծի քանի մը գործնական տեղեկութիւններ ժամացուցի ու կողմնացուցի միջոցով ուղեգծին ստուերագիրը հանելու մասին, ինչպէս երբեմն կորստն՝ քարդու մէջ անձամբ սորվեցուցած էր իրեն, եւ այս պարագայիս պարտական եմ որ կրցայ մեր ըրած ձա՞մարուն ուրուագիծը հանել: Հարաւէն դիմող քաղցրաշունչ սղոյն մը ոգեւորելով՝ թեթեւաւայց կը շփե՛նաւուն անընկճուները. — Նշան մը՝ թէ կարմիր ծովուն երէց դրան կը մերձենանք:

«Կապէլ - մանտէպ», նեղուցը կ'անցնինք եւ Հնդկի ուկիւնտսին վրայ կը գտնենք զմեզ: Անգղիացիներէն գրաւած Բէրիմ՝ ամայի կղզին կարմիր ծովու բանալին՝ ալ կողմը կը մնայ, եւ մեր ընթացքը Արաբիայի ցամաքին երկայնութեամբ կը շարունակենք, որ իր գեղնագորշ, սարաւոր լեռնաշղթաներով մեր ձախակողմը կը ձգուի: Քէշ ետքը կը մտնենք Ատէնի նկարագեղ ծովածոցը, ուր «Իմբերադորը», Նոյեմբեր 12ին իրիկունը խարխաւ կը նետէ:

Ալի խար իր ներկայութիւնը կ'իմացնէ: Գեղեցիկ սեւամորուս Սոմալիացի մը խորիտ կեցուածքով, քիչ մը վայրենի բայց համակրելի դէմքով՝ սպիտակ «գոպէն», նկարագեղ ձախ թիկունքին վրայ նետած, աջն ու մէկ կիսանընթ մերկ: Մեր ուղեկիցներուն հրաժեշտ տալէն վերջը, Ալի խարի ու քանի մը Գուլիններու օգնութեամբ մեր աղէն անոր մակշիլը՝ ոչ առանց խառնագանջ աղաղակներու, փոխադրեցինք. եւ քանի մը շողեշարժներու թիտագոյն մարմիններուն քովէն անցնելով՝ միջազգած ու լռին աննարխորշէն նաւեցինք դէպ ի քարափը, որ հեռուանց իր լուսափնակներուն երկայն ու գորգրիկ աղեղովը ճանաչելի էր արդէն, եւ մաքսատան քովը ցամաք ելանք: Ընդարձակ պատշգամի վրայ՝ որ մասն էր մեր ինքնակնին, ուր մեր Դէլէքի ու Հօնէլ հայրենակիցներուն երբեմն օթած սենեակներուն մէջ ընսկեցանք: Ալի խարի հետ մինչեւ գիշերուան խորքը նստած մնացինք՝ յօրինելով մեր Սոմալեան ճամբորդութեան ծրագիրները: Մեր փափաքն է հարկէլզայ ու Միլիլի վրայէն Վէպպի Հէպէլի երթալ, նաեւ ըստ կարելոյն այս գետն անցնիլ եւ Աուլիհան

ներու տաճարին անծանօթ երկիրը մտնել, որուն մէջ հանդիպելու ենք առաւտ երէտոյն, ուր նաեւ ըստ խոստաբան հաղապարտ ընծուղող: Ցայսօր քանի մը Եւրոպացի միայն անցած են Վէպպիի վրայէն. գնդապետ Բէճէդ Պառի գիւղին մօտ, նաւապետ Սվէյնէ (Swayne) Իմի հարաւային կողմանէ՝ իսկ իշխան Ռուսթոյի, Նւպ. Պոդգէկօ եւ Կրիքստնի հիւսիսային կողմանէ: Առաջին երկուքը միայն քանի մը ժամ հեռաւորութեամբ գտնէն անդին գացած են, իսկ Ռուսթոյի երկրին խորքը յառաջացած է եւ երկրացուց դէմ՝ սովորութեամբ ստիպուած է ոգորիլ: Ալի խար կ'ուզէ Վէպպի գետը գրեթէ ձիշղ Սվէյնէ նաւապետին տեղէն անցնել: Իր համոզումն է՝ թէ այս պաշտոնակալը միայն անոր համար յառաջ չէ կրցած երթալ, որովհետեւ անփորձ «սպական» մ'ունեցած է, որ Աուլիհաններու հետ բանակցութեանց սկսած է, որով ստոյնք այս բանին մէջ տկարութիւն մը նշմարելով անցուգարծն արգելած են: —

Երբ հրաշէկ արեգակն այս խոպան, վայրենաբար ցաւատեալ ու հրաբլիպային ծովեղենայ երկրին վրայ իր ջերմութիւնը կը զեղուն, ստուգիւ հաճոյական գործ մը չէ անտուկներ պարպել, կարգաւորել, գնել, կարծ ի կարճջ արշաւանք սկսելէ յառաջ ամէն կարեւոր քայլափոխն առնուլ: Անոր համար Ատէնի մէջ այն երեք օրուան դադարը փորձ մըն էր մեր համբերութեան ու բարեմեյն զուարթութեանը, եւ ուրախ էինք երբ զովին երեկոյն ներս կը կոխէր, զոր սովորաբար Ատէնի կուսակալին՝ Խոփ զօրապետին՝ մեր ձեռնարկութեան սիրայօժար տածելն եւ անոր սիրալիւր ամուսնոյն քովը կ'անցընէինք: Երբ այցելութեան գացելք անոր՝ բաց ի Ապրիլի իտալական իշխանէն, որ իրբնեւ ծովական սպայ՝ երկար ճանապարհորդութիւն մը սկսելու վրայ էր, հանդիպեցանք հօն նաեւ, «Չէքքի» (Cecchi) ճանապարհորդին, որ Ատէնի իտալական հիւպատոսն է: Հետաքրքրական է մեր ասկէ ^{3/4} չափ հեռու քաղաքամասին ըրած այցելութիւնը: Անգղիացիներէն The camp կոչուած Ատէնի այս մասը կը կազմեն վաճառատուղւոյ մը շուրջն եղած քանի մը փողոցներ, տափակ յարկերով անգործ խառնարանի մը վրայ գետեղած կաւաշէն տներ, ուր կ'երթըցուի քարաժայռ դռնէ ու կրճէ մը: Զուարճանալով զնեցեցեք այս տեղուան շուկային մէջ հնդկի վաճառականներու հետ սակարկող Արաբացիներու եւ Սոմալիացիներու նկարագրական եւ անաղուս պտըտուկը: Նոյեմբեր

15ին իրիկունը մտանք Perim Coal Comp. ի վերաբերեալ «Եկիս - էլ - Պարգուս» փոքր շուգենաւ որ զմեզ, քանի մը այստեղ վարձած մարդիկ եւ մեր բազմաբեռն աղիւ՝ թէեւ չըջան ընկելով, Զէյլայի եւ Պուլճարի վրայէն Պերպէրա պիտի տաներ։

Մարդ Արեւելքի մէջ ամեն բանէ յառաջ համբերութիւն սորվելու է, որովհետեւ այս տեղուան նշանաբանն է «կամայ կամայ»։ Այս պատճառաւ մեր փոխանակ երրորդ օրւան՝ չորրորդ օրը Պերպէրա հասնելուն վրայ չէինք կրնար զարմանալ։ Դրովք բարեբախտաբար մեծ մասամբ հանգիստ էր, բայց նաւալուցքէն բուրդ գալու հատուածիւնն այնպէս անտանելի էր երկուքնիս վրայ նշանաւոր նաւարկութեան որբնանալուն մօտ ծովախառն բռնուելու վրայ էինք, որ պարագային մեր միշտ հարբած փորութեակցի խոհապետին պատրաստած սարսափելի կերակուրներն ալ իրենց կողմանէ նպաստած են։ Զէյլա ուր 16ին խարիսխ նետեցինք, գացինք կէս ժամ հեռու եղող Մորս եւ այց ելանք հստեղուան Քօքս (Cox) կառավարչին, զոր զժախտաբար ջերմէ բռնուած անկողնոյ մէջ գտանք։ Սակայն եւ այնպէս շատ սիրով ընդունեցաւ զմեզ եւ անոր մանկամարդ աւանանքն միջամտութեամբը շատ հաճոյական եղաւ մեզի մեր այստեղուան ըրած կարճատեւ այցելութիւնը։ Ինքը զմեզ պարտցուց, ցուցուց մեզի այն քանի մը կաւեայ խուղքերն ու վրանները, որոնցմէ բաղկացած է Զէյլա, ետքէն շուկան եւ յատուկ տեղ մը ուր երկիրս ներսերէն իրենց կարաւաններով եկող Սոմալիացիներն զէնքերին ցվերադարձ զետեղել պարտական են։ — հետաքրքրական զինանոց մը լի ամէն տեսակ նիւթներով ու գանձանքերով։

Զէյլա՝ որ իր մուտքն արգելող բուստի խուճբերու պատճառաւ իրեն Նաւահապիստ նշանաւորութեան մ'անկարող է բարձրանալ, եւ իրեն. հանդիպակաց Գաղղիացոց Օպրէն շատ վար է, աւազուտ ցամաքայեցելի վրայ կեցած եւ երկու կողմանէ ծովէն շրջապատած է, որ տեղատուութեան միջոցին շատ հեռու քաշուելով յերեւան կը հանէ միխրագոյն սկախառն յատակին անսահման տարածութիւնները, որոնց վրայ կտցարն ու խեցեգետինը կը թափառին։ Դէպ ի հարաւակողմը տեսանելի է կարմրագորշ անապատ մը՝ հեռուանք երկայնաձիգ լեռնագոտիներով շրջապատած, որոնք իրիկունները գեղեկեկ երկնքէն անջատելով ուրոյն պատկեր մը կ'ընծայեն։ — Խուր

ընակավայր մը դաւարագեղ Անգղիոյ մէջ զարգացած երկրաստարդ տիկնոջ համար։ Մեր իրիկուան դէմ շոգենաւին ըրած վերագործը՝ ցամաք ելնելուն նման հետալի չէր, որովհետեւ տեղատուութիւնը սկսած էր արդէն, եւ նաւակն որ զմեզ շոգենաւին պիտի հասցընէր՝ Մորսէն 1000 քայլէ աւելի հեռու մեզի կը սպասէր։ Ամէն մէկերնիս ամբողջ բազմած՝ չորս Սոմալիացիներէ խնսաւ ու փոստիօրածին ալիքներու մէջէն տարուեցանք, որ արշաւաւքը քիչ մնաց ակամայ լոգանքով պիտի վերջանար։ Յարրոգ առաւուն աղիւսամաղիւր զետեղելէն ետեւ ժամը 10ին մօտ խարիսխները վերցուցինք, եւ իրիկունը ժամը 8ին գտանք զմեզ Պուլճարի առջեւ ուր օժանդան մնացինք։ Այս քանի մը կաւեայ տնէ բաղկացած ընակավայրը նաւակայք մը չունի, որ պատճառաւ միայն լաւ օդով կարելի է անոր երկրքին մտնեալ։ Կ'ըսուի թէ մոնսոն (monsoon) ցամաք ելնելն օրերով անկարելի կ'ընէ։

(ԸՐԵՆՆԱՅԻՆ)

Հ. Ա. Վ.

ՅՈՒՆԻՍԿՈՒՆԵՆԿ

ՔՐԵՆԻ ՄԸ ՔՈՂՈՒՐԸ

Ենցեալ 1894 թ. ամառը՝ եւ ճանապարհորդեցի զէպ ի Կիւիվ, որոջ համալսարանումը գտնուում է Կիւիվ կենդրոնական դիւանատունը (Центральный Архивъ)։ Վերջինս բաղկացած է քանի մը ընդարձակ եւ գեղեցիկ դահլիճներից, ուր առանձին խնամքով պահուում են Արեւմտեան-հարաւային Ռուսիայի հին դարուց մնացած անհույս եւ բազմահատոր գրաւոր յիշատակարաններ։

Յուլիսի 4ին ճանապարհ ընկնելով Մոսկվայից, 6ին արդէն ժամանեցի Կիւիվ. այդ օրը տնէ էր, եւ համալսարանը փակ. ուստի միայն հետեւեալ օրը նոյն համալսարանի հայ ուսուցչապետ Պ. Սողոմոն Եղիազարեանցի ուղեկցութեամբ զիմեցի դիւանատուն, ուր յարգելի հայրենակիցս ներկայացրեց ինձ պ. դիւանապետին։ Պ. Կամանինը, — այսպէս է դիւանապետի ազգանունը, — իմանալով իմ գալուստն պատճառը, սիրով ու յօժարութեամբ ընդունեց ինձ, տարաւ մի առանձին սենեակ, ուր հրամայեց բերել ինձ համար ցանկացած հայերէն մատենա-